

AHLAK NE VAKİT İLİM OLABİLİR?

İçtimâî hâdiseler içinde beşeriyetin en evvel nâzâr-ı dikkatini celbeden *a'mâl-i ahlakiye*dir. A'mâl-ı ahlakiyenin ehemmiyetinin anlaşılmasındandır ki tarihin bize bildirdiği en kâdim medenî milletlerde tabiat-ı maddiye hakkındaki nâzâriyat yanında a'mâl-ı ahlakiyeye ait efkâra tesadüf olunur. Binaenaleyh «*ahlak meselesi*» pek eski zamandan beri vaz'olunmuştur. Fakat acaba bu mevzu üzerine hakikî manasında bir ilim teessüs etmiş mi?.. Acaba ahlak meselesinin bu eskiliğine rağmen ahlakî hâdisatın diğer şuûn arasındaki mevkiî tayin olunabilmiş mi?. Ahlak meselesini halle uğraşan «*ahlâk-ı nazârî*»dir. Binaenaleyh hakikî sûrette bir ilm-i ahlak teessüs etmiş olup olmadığını, bu hâdisatın şu'ûn-i âlem arasındaki mevkiî tayin edilip edilmediğini «*ahlâk-ı nazârî*»nin ne gibi mesâili mevzu ittihaz eylediğini tedkikle anlayabiliriz.

Nazarî tabiri bir şe'niyetin, bir cümle-i hâdisatın hasebî sûrette tedkikine verilmiş bir isimdir. Bu manada bütün ulûm mutlaka nazârîdir. Çünkü ilimler hâdisâtı hiçbir gaye gözetmeksizin, olduğu gibi tedkik eder. Onları idare eyleyen kanunları bulmaya çalışır. İlmin sırf nazârî tedkikatı neticesinde bulunan kanunlardan bilahere a'mâl ve tatbikat için bir takım kavaid istihrac edilir ki bu kavaidin iânesiyle ef'âlimizi tanzim ve hâdisat-ı tabiiyeyi makul sûrette tâdîl edebilmeye muvaffak olabiliyoruz. Binaenaleyh mana-yı hakikîsinde hiçbir ilim hâdisâtı anlamaya, kanunlarını bulmaya çalışırken amelî ve tatbikî bir gaye gözetmez. Fakat hâdisat taayyün ettikten, kanunlar bulunduktan sonra bunlara istinadan vücuda getirilecek düsturlar, kaideler bize tabiat üzerinde mümkün mertebe hakim olmak kudretini verir. Mesela gariziyat âlemi sırf nazârî tedkikatta bulunurken âzânın ef'âl ve vezaifini tayine çalışır. Bulacağı kanunlardan tababette ne sûretle istifade edilmesi lazım geleceğinin tayinini artık başkasına terkeder. İşte bu ikinci cihet ilimden tatbikatta istifade etmek isteyenlerin vazifesidir.

Bugün zahire nazârî ismini taşıyan bir ahlak var. Fakat bu nâzâr-ı ahlak ilmin hâiz olması icabeden nazârîlik hassasına malik değildir. Zira insan a'mâlinde ne gibi gayeler takip etmeli-

dir? Bu gayeleri bir ircâ mümkün değil mi? İnsanlar arasındaki münasebatın esasatı ne olmalıdır?. gibi meseleler doğrudan doğruya nazari ahlakın mevzu'unu teşkil ediyor. Şu halde ahlak-ı nazariyenin gayesi bir takım kıymet hükümleri tesis etmekten ibaret oluyor. Halbuki ilim hiçbir mevzu'u bu sûretle tedkik edemez. Bir mevzu bu sûretle tedkik edilirse, yukarıda söylediğimiz manada nazari ve binaenaleyh ilmi olamaz.

Nazari ahlakın hakiki manada ilme benzememesi öteden beri nazar-ı dikkati celbetmiş, a'mâle müteallik bir nevi ilim zümresinin mevcudiyeti farzolunarak ahlak da o zümre meyanına konulmuştur. Aristo'nun ilmi amelî ve nazari iki kısma ayırması, islâm müelliflerinin *hikmet-i nazariye*, *hikmet-i ameliye* diyerek bu tasnifi kabul eylemeleri hep böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu nasnifler de gösteriyor ki nazari ile ilme müstenid ameliyat ve tatbikatın, tabir-i âhirle, ilim ile fenn (Art)in şimdiki anladığımız tarzda manaları taayyün eylemiş değildir.

Son zamanlarda bazı filozoflar mesela Mösyö Vondet ahlakı «*ulûm-i düstûriye*» [*Sciences normatives*] tesmiye eyledikleri bir zümre-i ulûme idhal ediyorlar. Böyle bir zümre-i ulûm tasavvuru bizi kurûn-i kadîme hükemasının tasnifine yaklaştırır. Halbuki ilmin, ilim manasında istimal eylediği takdirde hikmetin, amelisi olmayacağı gibi neticesi olan kavaide göre mütehavvil olması lazım gelen bir nevi *Sciences normatives* dahi mevcut değildir. Hâdisatın tedkiki usûl itibariyle nisâb-ı tekâmüle ermiş, yani bugünkü manada ilim olmuş ise, artık sırf nazari'dir. Böyle olmadığı takdirde ya sadece kavaid ve düsturlardan mürekkep bir fen (san'at) yahut henüz mahiyet-i ilmiye iktisab etmemiş malumattır. İşte ahlak-ı nazari'de felsefe-i ahlaka ekseriya tahlilât-ı ruhiye veya hukukiye yahut akâid-i diniye ilave edilerek nazari şekli verilmiş malumattan ibarettir.

Ahlak-ı nazari acaba amel' ahlakı tesis edebiliyor mu? Çok kimseler ahlakın bir tesis, bir ibdâ' mahsulü olduğunu farzylemişler, birçok müellifler münhasıran ahlak-ı nazarinin a'mâl-i ahlâkiyede tâdilât-ı kat'iyeye yapmak kudretini hâiz olduğunu zannetmişlerdir. Halbuki a'mâl-i ahlakiye ve ondan mülhem olan amelî ahlak her nevi nazariyeden evvel cemiyette mevcuttur.

Ahlakî hâdiseler her fert üzerinde, diğer şü'ûn-i tabîiye gibi müessirdir. Binaenaleyh ahlak hiçbir zaman ibdâ'ın mahsulü değildir. Vâkıa büyük bir dâhi-yi ahlakînin cemiyetin ahlakı üzerindeki tesiri pek azımdır. Fakat bu tesirin sebep ve mahiyetini yine te-havvûlat-ı içtimâiyede görmek lazımdır. Bir cemiyet dahilinde husûle gelmek üzere olan inkılab dâhi-yi ahlakînin vicdanında en şiddetli ma'kes bulduğu için onun vaz'ettiği nazariye-i ahlakiye cemiyetin istikbal-i ahlakîsini tayin eder.

Elhasıl bir cemiyet, bir kavim ve medeniyet ahlakını kendi ibdâ' ve efradının vicdan-ı ahlakîsini kendi teşkil eder. İnsanın ferdiyetine ait gibi zannedildiği bu vicdan vicdan-ı müşterekin ma'kesidir. Ahlak-ı amelînin hâdise olarak mevcudiyetini ahlak-ı nazari müellifleri de teslim ediyorlar. Mesela Adolphe Landry ahlak-ı nazariyi tevliid eden ihtiyaçlardan biri amelî ahlakı tensikten ibaret olduğunu söylüyor³⁶. Halbuki amelî ahlak tensike, bir mebde'e ircâ değil, mensup olduğu içtimâî hâdiseler zümresi meyanında tedkike muhtaçtır. İslam hükemasından birçoğu ahlakı tababete teşbih ve manevî emrazın tedavisiyle mükellef görürler. Bu manada tababet birçok ulûm üzerine müstenid bir fen ve sanattır. Ahlak da tababet nev'inden ise onun da bir ilme, şe'niyet-i ahlakiyeyi de tabîi usûlle tedkik eden içtimâiyâta istinad eylemesi lazımdır.

Mamafih beşeriyet hâdisatın ilmî tedkikini kolaylıkla bulmamıştır. Bugün ahlak-ı nazari tedkikatında nasıl bir yol takip olunuyorsa, uzak veya yakın bir mazide diğer ulûmda da aynı tarik-i tedkik takip ediliyordu.

Mesela İyonya hikmetşinâsânı hâdisat-ı maddiyeyi de su, hava, ruh-i küllî gibi bir mebde'e ircâ'a uğraşıyorlar. Kurûn-i vüstâda hâdisatın illet-i vücûdunu, illet-i gâyesini aramakla ilim teşekkül edebileceğini zannediyorlardı. Fakat bu mesai bugün anladığımız manada «hikmet-i tabîiye'yi vücuda getirmedi. Bilakis bu tarik-i tedkikin değişmesi sayesinde ulûm-i müsbite teşekkül edebildi. Hâdisatı bir mebde'e ircâ' etmek, illet-i gâyesini bulmak sûretiyle teşekkül eden nazariyeler muvakkaten zihni tatmin gibi yalnız ca'li faydası vardır. Fakat ulûm-i müsbite hâdisat-ı tabîiye-

36 Principe de la morale rationelles.

nin kanunlarını tanıtmak sayesinde insanları tabiat üzerine nâfiz ve hakim kılar. İnsanlar tabiatın hâdiselerini ilmî ve hasbî bir sûrette tedkik etmezden evvel, şimdiki gibi o hâdiseleri tâdîle kâdir değildiler. Bilakis tamamiyle onların zebûnu idiler. Tabiatın hâdiselerini arzu ettiğimiz gibi tâdîle muvaffakiyetimiz onlar hakkındaki ilmî tedkikatın neticesinde bulunan kanunlara müstenid fen ve tatbikatın teşekkülüyle müyesser oldu.

Şüphesiz a'mâl-i ahlakiye üzerine de mümkün mertebe nâfiz olmak beşeriyet için en mühim bir emeldir. Tabiat-ı maddiyeye nüfuz saadet-i maddiye husûle getirse bile saadet-i maneviye hayat-ı içtimâiye ve ahlakiyemizi imkan mertebesinde ıslah edebilmek sayesinde kabil olacaktır.

Ahlak-ı nazari ile amelî ahlakı tesis ve tâdîl edebilmek mümkün olmadığı şu izahattan anlaşılıyor. Fakat acaba ulûm-i tabiiyeye müstenid fenler ve sanatlar gibi ahlak ilmine müstenid bir fen ve sanatın husûlü kabil değil mi? Bu meseleye müsbet cevap verebilmek için ahlak-ı nazariyi bir tarafa bırakmak, hâdisat-ı ahlakiyenin ilmî sûrette tedkiki imkanını aramak lazımdır.

Ahlakın mesuliyet, vazife, hayır... vs. gibi bir takım tezahürat-ı vicdaniyesi vardır. Fakat bunları bir tarafa bırakarak ahlak, tecelliyat-ı hariciyesi itibarıyla mutalaa olunduğu takdirde onun diğer içtimâî hâdiselerden hiç farkı olmadığı, hatta bu nevi hâdisata gayr-i kabil-i tefrik sûrette merbut bulunduğunu anlarız. Ahlak-ı nazari müellifleri hep birinci nevi tezahürat, yani tezahürat-ı dahiliye ve hissiye itibarıyla ahlakı mütalaa ederler. Bundan istihrac eyledikleri tasavvuratın hududunu tayin ve bunları nef' veya vazife... gibi bir mebd'e ircâ' eylemeye çalışırlar. Bu tarzda devam edildikçe elbette ahlak bir ilim olamaz. Ahlakın ilme mevzu olabilecek tezahüratı, tezahürat-ı hariciyesi yani cemiyetin âdât ve teâmülatıdır. Diğer şu'ûn-i tabiatın, daha hususî olarak şu'ûn-i içtimâiyenin bir cüz'ü olan bu âdât ve teâmülat ilmî usulle tamamiyle kabil-i tedkiktir. Ahlakî bir sûretle sırf şey'i ve haricî olarak tedkik etmek kavanîn-i ahlakiyeyi keşfe ve ilim tesisine medar olur ve bundan sonra bu ilme müstenid bir ahlak fenninin vücuda gelmesi ve hadîsat-ı ahlakiyeyi mümkün mertebe tâdîl edebilmek kudretinin hasıl olması tedkikat-ı ilmiyedeki terakkiye muallak bir meseleden ibaret kalır.

Şe'niyet-i ahlakiyenin diğer hâdisat-ı içtimâiye gibi şey'i ve haricî olarak tedkiki alelumum adem-i emniyetle karşılanmakta, hatta içtimâî hâdiseleri tabii hâdisat gibi görmeye alışmamış olanların hissiyatına muhalif düşmektedir. Çünkü ahlakın haricî tezahüratını böyle bir ilme mevzu ittihaz etmek evveleminde vicdanın ehemmiyet-i bâtinîyesini taklil edeceği zannolunmaktadır. Hâdisâtın şey'i olarak mütalaası hiçbir zaman onun hissî olan tesirini azaltmadığı bigi şe'niyet-i ahlakiyenin haricî tasavvur mütalaa-sı da hayat-ı vicdaniye üzerine bir tesir icrâ edecek değildir. Çoktanberi hikmet-i tabiiye ahengin kanunlarını buldu. Bugün zıyanın, renklerin ihtizâzât-ı esîriye ve in'ikas neticesi olduğunu biliyoruz. Bu ilmimiz bunların hissiyatımız üzerine olan tesirini izale veya tahfif edebildi mi? Güzel bir musiki karşısında, parlak ve cazibedar renkler muvacehesinde duyduğumuz zevk eskisine nisbetle az mıdır? Aynıyla hâdisat-ı ahlakiye, ilmî tedkikata mevzu teşkil ederse bundan vicdanın kuvve-i batınîyesi neden kesb-i za'fiyet edeceğine hükmedilebilirsin?

Hâdisat-ı ahlakiye pek eski zamandan beri malum olduğu halde şimdiye kadar ilmî tedkikata mevzu teşkil edememesi, hâlâ hâdisat-ı ahlakiyenin ulûm-i müsbete teşkil edecek sûretle içtimâiyât usûlüyle tedkikine karşı muhalefet gösterilmesi ahlakın mahiyet-i mahsusasından ileri gelmektedir. Ahlakî hâdiseler diğer içtimâî şe'niyetler gibi birçok zaman «tabiat» mefhumu dahilinde görülmemiş, bu hâdiselerde muayyeniyet aranılmayacağı ve binaenaleyh ulûm-i tabiiye mahiyetinde tedkik edilemeyeceği zannolunmuştur. Çünkü bir taraftan bütün içtimâî hâdiselerin ve bilhassa ahlakın hâlıkı bizzat fert olduğuna vicdan şehadet eder gibi görülüyor. Diğer taraftan bir mevzû'un ilim olabilmesi için birinci şart onu şey'ileştirmektir. Halbuki sırf vicdanî, sırf batınî olduğu zannedilen şu'ûn-i ahlakiyenin şey'i olarak mütalaa-sı mevrus kanaatlerimize muhalif düşmektedir. Nasıl ilm-i edyan vücuda getirmeye çalışmak, hiç böyle olmadığı halde, bidayeten dine karşı mübalâtsizlik gibi görülmüş ise, ahlakın da böyle şey'i mütalaa-sı evamir-i vicdaniyeye karşı bir nevi hasbanîlik zannolunmuştur. Böyle bir hasbanîlik ise kavaid-i ahlakiyeye karşı lâkaydî uyandıracağı, revabıt-ı içtimâiyeyi bozacağı farzedilmektedir. Bütün bunlar zihnî kendisine mevrus olan telakkiyi muhafâzâ etmek meyl-i tabiisinden ileri gelmektedir.

İşte bu sebeptir ki henüz şe'niyet-i ahlakiye ilmî ve şey'î olarak tedkik edilememiştir. İçtimâiyatın hâdisat-ı ahlakiyeyi ilmî bir usûl ile tedkik ve binnetice tesis etmesi de senelere, belki de asırlara mütevakıftır. Şu kadar ki her gün binlerce ahlakî meseleler muvacehesinde kalıyoruz. Bunları daimî sûrette halletmek mecburiyetindeyiz.

Bu mecburiyet karşısında ne yapacağız? Harekatımızda medâr-ı istinad olacak hakâik-i ilmiyeye malik değiliz. Buna malik oluncaya kadar ef'âlimiz muallak mı kalacak? Bu sorunun ettiği müşkül daha ziyade zahirîdir. Ferdî ve hususî olarak düşünöldüğü halde harekât ve âmâlin muallakiyeti mevzu-i bahis olamaz. Çünkü bir hakikî ilm-i âdât ister teşekkül etsin ister etmesin, şu'un-i ahlakiye mevcut ve fert üzerinde müessirdir. Yani ilim ve cehlîmiz vicdân-i ahlakînin teşekkülüne mani olamaz. Meselenin netayic-i içtimâiye ve umûmîyesine gelince : Kavaid-i a'mâlin henüz teessüs etmemesi, olsa olsa hâdisat-ı ahlakiye karşısında ittihaz edeceğimiz tedabîrde ihtiyatkârane hareket etmek mecburiyetini verir. Bu ihtiyatkârlık ise henüz tekemmül-i tâmmına ermemiş olan ulûma mevzu olan hâdisat için vârid ve lazımdır. Bundan birkaç asır evvel tabib geçinen insanlar her hasta karşısında buldukları ilacın şifabaş olduğına iman ederlerdi. Şimdi tabibler birçok emrazın henüz çare-i tedavisi bulunamadığını itiraf etmekte, bu gibi hastalara teselliden ma'adâ sûretle müdahaleden istinkaf eylemektedirler. Umûmiyetle ilim henüz keşfedilmeyen, bilinmeyen şeyleri muterif ve bunlar karşısında ihtiyatkârlığı âmirdir. Bugünkü içtimâiyâtçıların da ahlak meseleleri karşısında vaziyeti böyledir.

*

**

Elhasıl ahlak nazarı bir ilim değildir. Şe'niyet-i ahlakiye ilmî tedkikata mevzu olabilir ve olmalıdır. Bunun için hâdisat-ı ahlakiyenin kendisinden tefrik kabil olmayan içtimâî şe'niyetlerle birlikte tedkik edilmelidir ve bu sûretle bir ilm-i âdât teşekkülü her sahada, bilhassa felsefede mühim bir inkilab vücuda getireceğı şüphesizdir. Ruhîyatın ilim olarak teşekkülü pek yeni olduğı halde, felsefede nasıl mühim bir tahavvül vücuda getirmiş ise,

ahlakın bu sûretle tedkikiyle kanunlarının bulunması felsefeye aynı inkişaf ve tekamülü temin eyleyecektir. Bazıları ruhiyatın ilim olmasında söyledikleri gibi ahlakın da bir ilim olarak teessüsü üzerine felsefeye mevzu kalmayacağını zannediyorlar. Felsefenin kendine mahsus mevzû'u vardır. Bu mevzu ahlakî meselede de, mutlak mefhumunu Alman filozofu Fichte'nin anladığı gibi anlamak, bir mevcûd-i zikemal olarak değil, bir mefkûre halinde telakki eylemek şartıyla mutlaktır. Ahlakın içtimâiyât dahilinde bir ilim olarak teşekkülü felsefenin ahlak meselesindeki bu mevzu-i hassına daha iyi sahip olmasını temin eder. Nitekim ruhiyat ilim olduktan sonra felsefenin mebhas-ı marifetine hâlel gelmemiştir. Bilakis bu mebhas inkişaf ve hakikate daha ziyade takarrüb edebilmiştir.

MEHMED EMİN